

Mejra Softić¹

REČENICA U ARAPSKOM JEZIKU – NEKA ZAPAŽANJA O KRITERIJIMA SAVREMENIH PODJELA I KLASIFIKACIJA

Sažetak

Savremena sintaksička istraživanja kod Arapa pod velikim su uticajem tradicionalne gramatike. To za posljedicu ima različite metodološke pristupe u interpretacijama rečenice, njezinim definicijama i klasifikacijama. Iako neki klasični arapski gramatičari semantički razdvajaju termine ġumla i kelam, danas se oni, pod uticajem savremenih lingvističkih tokova poimaju kao sinonimi. Savremena arapska sintaksa ne definira strogo kriterije podjele arapske rečenice. Osim tradicionalne podjele na imensku i glagolsku, koju većina arapskih autora podržava i prihvata kao jedinu ili najznačajniju, ovi kriteriji variraju od jednog do drugog autora. Međutim, opažamo da se funkcionalni kriterij, kriterij predikativnosti, sastava i deklinabilnosti rečenice izdvajaju kao savremeni standardi u sintaksičkim klasifikacijama arapskog jezika.

Orijentalistička literatura u klasifikacijama arapskih rečenica nerijetko koristi uzuse stranih jezika i primjenjuje kriterije koji nisu svojstveni arapskom jeziku. Time se ne prenosi stvarna slika stanja u arapskoj sintaksi i istovremeno se umanjuju naponi i doprinosi arapskih gramatičara u ovoj oblasti.

Ključne riječi: arapska sintaksa, rečenica, podjele i vrste rečenica, orijentalistički stavovi, uporedna analiza

1. Uvod

Bavljenje arapskih gramatičara rečenicom staro je koliko i njihova interesovanja za prve naučno utemeljene elaboracije karakteristika i specifičnih obilježja maternjeg jezika. Ona sežu u

¹ Docent, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, mejra1967@gmail.com

Rad autora je dostavljen 18.09.2011. godine, a prihvaćen za objavljivanje 21.10.2011. godine

period prvih velikana arapske gramatike – Sibevejha, Ibn Džinija, Al-Feraija, Al-Zamahšerija, Al-Mubarrada, Ibn Ja‘iša, Ibn Hišama, Ibn Aqila i drugih jezikoslovaca, koji su u razumijevanju pojma rečenice, gramatičkih obilježja i funkcija najmanjih sintaksičkih jedinica, njihovih međusobnih odnosa i veza postavili standarde koji i danas uveliko diktiraju tokove savremenih sintaksičkih istraživanja kod Arapa. Tako je ovaj uticaj tradicionalne arapske gramatike na analizu rečenice s obzirom na njezine vrste, a koje se u savremenoj lingvistici obično utvrđuju na temelju sastava, funkcije ili komunikacijskog cilja koji se rečenicom želi postići, izuzetno snažan i za posljedicu ima nepostojanje jedinstvenog konsenzusa oko određivanja kriterija podjele i klasifikacije arapske rečenice, kako kod klasičnih, tako i kod savremenih arapskih gramatičara. Zbog toga se, i samo površnim upoređivanjem načina klasifikacija rečenice u klasičnim i savremenim izvorima, stiče dojam šarenila, prizvoljnosti i nedosljednosti arapskih autora s jedne strane, što, s druge strane otvara put orijentalistima, da, usljed takvog stanja, vrste arapskih rečenica nerijetko utvrđuju i interpretiraju shodno sintaksičkim zakonitostima maternjeg jezika. Smatramo da se na taj način umanjuje autentičnost arapskog jezika, iskrivljuje slika o istinskim osobenostima njegove gramatike, a čitalac uskraćuje za saznanja o postojanju znatno drugačijeg i osobenijeg.

Stoga ovaj rad ima za cilj da pokuša ukazati na dva bitna elementa u domenu interpretiranja vrsta rečenice u arapskom jeziku. Prvo, na temelju uporednih analiza klasičnih i savremenih izvora pokušat ćemo ukazati na modele i kriterije kojima se arapski autori tradicionalno rukovode u klasificiranju rečenice, kao i na njihova vrlo pozitivna pomjerenja prema savremenim uzusima sintaksičkih svrstavanja svojstvenih drugim skupinama jezika u svijetu. Drugo, nastojat ćemo ukazati i na modele podjele rečenica u savremenoj orijentalističkoj literaturi, a samim time i u našim gramatikama arapskog jezika, koja na kriterije klasifikacije rečenica u arapskom jeziku nerijetko preslikava pravila datog stranog jezika, odstupajući tako od interpretacija koje su vijekovima svojstvene arapskoj sintaksi i rečenici kao njezinoj osnovnoj jedinici. Smatramo da interpretacije vrsta rečenica od strane arapskih autora, ma koliko one bile, uslovno rečeno, formalno nesređene i u nesuglasju sa standardima moderne evropske lingvistike, odražavaju duh arapskog jezika te da svako

njihovo podešavanje uzusima stranih jezika ne odgovara njegovoj prirodi.

2. Razumijevanja rečenice i kriterija njezinih podjela kod arapskih gramatičara

2.1. Metodološki okvir

Izučavanje rečenice u arapskom jeziku pripada veoma širokoj oblasti gramatike - *‘ilm an-naḥw*, koja se u našem jeziku prevodi kao *sintaksa*, ali je njezino razumijevanje i interpretiranje kod arapskih autora nešto drugačije i šire nego što je to uobičajeno u našoj gramatici. Iako je danas u lingvističkim krugovima moderno da se govori o sintaksi riječi (*tagmemika*), sintaksi spojeva (*sintagmemika*) i sintaksi rečenice (*kontagmemika*) (Pranjković, 1993), termin *sintaksa* još uvijek prvenstveno aludira na samu rečenicu, analizu funkcija njezinih sastavnih dijelova, njihovih međusobnih odnosa i veza, te, shodno tome, utvrđivanje različitih tipova rečenica. U arapskoj gramatici se, pod okriljem termina *an-naḥw*, tradicionalno, i razumijevajući ih kao sastavne dijelove rečenice, na veoma detaljan način, interpretiraju sve tri vrste riječi – imena, glagoli, partikule – s obzirom na njihova i morfološka i sintaksička obilježja, ali i sami modeli sintaksičkog ustrojstva i podjela rečenice (Hiḡāzī, 1973; Ḥalaf, 1994, Ar-Rāḡihī, 1999, Ṭalīmāt, 2000; An-Nādirī, 2010). Razlog tome svakako treba tražiti u tradicionalnom razilaženju arapskih gramatičara oko definiranja oblasti gramatike koja se interpretira pod terminom *naḥw*. Na jednoj strani su oni koji smatraju da on obuhvata i morfološku i sintaksičku strukturu jezika, dok su na drugoj strani oni koji insistiraju na tome da se on treba vezivati samo za modele sintaksičkog ustrojstva arapskog jezika (Hiḡāzī, 1973:60-61).

Danas su zasebni izvori, koji se bave isključivo analizom rečenice u arapskom jeziku, posebno prirodnom gramatičkih odnosa koji se uspostavljaju među klauzama unutar rečenice, malobrojni i datiraju u posljednje dvije decenije. Ono što je zajedničko za većinu njih jeste da u svom naslovu uglavnom imaju decidan termin *ḡumla*, te da analizama vrsta riječi prilaze isključivo s aspekta njihovih sintaksičkih funkcija (Aoun, Benmamoun, 2010; As-Samrā’ī, 2007; Abū al-Makārim, 2007; Ḡazīzān, 2005; Ar-Rāḡihī, 1999; Muḥtār i Al-Lāṭif, 1994; Cantarino, 1994).

2.2. *Ġumla ili kelam?*

U razumijevanju pojama rečenice (*ġumla*) arapski autori, tradicionalno, također imaju različita usmjerenja. Naime, jedna grupa autora termin *ġumla* semantički i funkcionalno poistovjećuje sa terminom *kelam*, smatrajući da se oni odnose na isto, dok su na drugoj strani autori koji diferenciraju značenja iskaza koja se podvode pod jedan ili drugi termin. Zagovornici prvog stava su predstavnici tradicionalne arapske gramatike poput Sibevejha, Al-Mubarrada, za kojeg se inače smatra da je prvi i upotrijebio termin *ġumla*,² ibn Džinija, Az-Zamahšerija i drugih, koji u razumijevanju termina *kelam* i *ġumla* iznose identične stavove. Tako će Ibn Džini za *kelam* kazati da je to „(...) svaki samostalan iskaz koji ima potpuno značenje, a kojeg gramatičari nazivaju i *ġumla* (...)“ (Abū al-Makārim, 2007:22), ili Az-Zamahšeri koji smatra da je *kelam*“(...) složeni iskaz od najmanje dvije riječi koje stoje u predikativnom odnosu, (...) a naziva se i *ġumla*“ (As-Samrā’ī, 2007:11).

Ibn Hišam se smatra prvim klasičnim gramatičarem koji je ukazao na neophodnost razlikovanja ova dva termina. Naime, on smatra da se svaki *kelam*, kao jedna misaono završena cjelina, može interpretirati kao *ġumla*, ali ne i u obrnutom smjeru, budući da je potpuno značenje osnovni preduvjet da se iskaz interpretira kao *kelam*, za razliku od termina *ġumla*, koji prvenstveno pretpostavlja postojanje odnosa predikativnosti, ali ne obavezno i potpunog značenja, što se najčešće potkrepljuje primjerima uslovne ili relativne rečenice u arapskom jeziku (Ibn Hišam, 1994:192).

Iako većina arapskih gramatičara podržava ovakve stavove Ibn Hišama (As-Samrā’ī, 2007), savim je primijetno da se u savremenoj arapskoj, kao i orijentalističkoj literaturi, vrlo rijetko prave razlike između ovih termina te da se za oznaku rečenice jednako koriste tri termina: *ġumla*, *kelam* ili *al-murakkab al-mufīd*. Neki arapski autori smatraju da je to posljedica uticaja savremenih lingvističkih tokova koji definiranje iskaza pokrivenog terminom *ġumla* poistovjećuju sa definiranjem rečenice u stranim jezicima te ga, shodno tome, smatraju misaonom cjelinom koja ima svoje potpuno značenje, čime se on dakle izjednačava sa poimanjem termina *kelam* u tradicionalnoj arapskoj gramatici. Ar-Rāġihī

² عبد الحميد عيسائي " الجملة في النظام اللغوي عند العرب " ص ٢ ، vidjeti na: www.dhifaaf.com/vb/showthread.php?t

(1999:85) će tako kazati da je rečenica (*ḡumla*) „(...) *kelam* koji se sastoji od dvije ili više riječi koje imaju potpuno i nezavisno značenje“.

2.3. Kriteriji podjele rečenice

Tradicionalna podjela rečenice isključivo na imensku (الجملة الاسمية) i glagolsku (الجملة الفعلية), koju je utvrdio Sibevejh, podržao i slijedio Al-Mubarrad i brojni drugi jezikoslovci iz perioda klasične arapske gramatike, ostala je najprepoznatljivije obilježje arapske sintakse općenito. Utvrđena prema čisto formalnom kriteriju, odnosno vrsti riječi kojom započinje rečenica – imenu ili glagolu, isključujući tako njezinu semantiku i vrstu predikata, koja je u ostalim jezicima temeljna odrednica za ovakvu podjelu, ona je oduvijek bila, i do danas ostala predmetom diskusija o njezinoj utemeljenosti. Razlog tome je i taj što su protagonisti dvije najpoznatije gramatičke škole, Basrijske i Kufijske, također različito interpretirali vrste rečenice tipa *محمد قام* i *قام محمد*, pri čemu su prvi, rukovodeći se isključivo formalnim kriterijem, smatrali da je riječ o dvije različite rečenice - glagolskoj i imenskoj, dok su ih drugi, dajući prednost značenju nad formom, razumijevali kao čisto glagolske (Ṭalīmāt, 2000). U korist prvog stava, pored Sibevejha i Al-Mubarrada, svoje mišljenje je iznosio i Al-Džurdžani, smatrajući da je rečenica tipa *محمد قام* složena imenska rečenica u kojoj se na mjestu imenskog predikata nalazi cijela glagolska rečenica, dok su se drugi, u određivanju vrste rečenice, rukovodili isključivo glagolskom ili imenskom prirodom njezinog predikata. Ovakvi će raskoli odrediti i podijeliti stavove i samih savremenih arapskih gramatičara.

Analizom novijih izvora arapske gramatike može se zaključiti da su Arapi u definiranju imenske i glagolske rečenice skloniji stavovima tradicionalne gramatike nego onima koji, u skladu sa savremenim evropskim lingvističkim učenjima, imenskom rečenicom smatraju samo predikativni spoj dvije ili više riječi imenskog značenja. Među glasnijim zagovornicima ovog posljednjeg učenja ističu se Maḥdi Maḥzumi i Al-‘Allama al-‘Haṣri, koji su nerijetko predmet žestokih kritika nekih savremenih gramatičara.³

³ O ovome šire pogledati i elektronske publikacije :

U historijskom razvoju arapske sintakse prvobitna podjela arapske rečenice na imensku i glagolsku ostala je jedina konstanta, kojoj su, shodno pojedinačnim stavovima arapskih gramatičara, dodavane ili oduzimate druge vrste rečenica. Spoznajom da se određene vrste iskaza u arapskom jeziku ne mogu podvesti niti pod jednu od ove dvije vrste, Az-Zamahšeri je imenskoj i glagolskoj rečenici dodao još prilošku (الجملة الظرفية) i uslovnu rečenicu (الجملة الشرطية) (As-Samrā'ī, 2007, Abū al-Makārim, 2007). Za razliku od njega, Ibn Hišam rečenicu dijeli na imensku, glagolsku i prilošku rečenicu uz konstataciju da „ (...) uslovna rečenica ulazi u sastav glagolske rečenice“ (Ibn Hišam, 1994:492). Nadalje, Ibn Hišam je, s obzirom na sastav imenske rečenice, ustanovio i ovoj podjeli dodao i druge dvije vrste rečenica, tzv. *al-ḡumla aš-šugrā* i *al-ḡumla al-kubrā*, pri čemu se prva odnosi na najjednostavniju imensku rečenicu sa imenskim predikatom, npr. عليّ قادم, a druga na imensku rečenicu koja u funkciji imenskog predikata ima imensku ili glagolsku rečenicu, npr. الحديقة أزهارها منفتحة، الطالب يكتب الدرس، أرشد نوح ابنه (An-Nadiri, 2010:672), ili زيد أبوه قائم – زيد قام أبوه (Ibn Hišam, 1994:493). Smatra, a to mišljenje zastupaju i kasniji autori, da *al-ḡumla al-kubrā* može biti uvedena i nekim od pomoćnih glagola, npr. ظننت محمدا يسافر أخوه، كان محمد أخوه منطلق (Ibn Hišam, 1994:499), dijeleći dalje ovu vrstu imenske rečenice na *dātu al-waḡh*, i *dātu al-waḡheyn* u kojima dolazi do izolacije subjekta šire imenske rečenice, kao što je u prethodnim primjerima (Ibn Hišam, 1994:499, 500).

Ibn Hišam dijeli rečenice i prema kriteriju fleksije, odnosno njihove deklinabilne pozicije (*meḥall al-'i'rāb*) u rečenici, i to na rečenice koje su deklinabilne (الجملة التي لها محل من الإعراب) i one koje nisu (الجملة التي لا لها محل من الإعراب) (Ibn Hišam, 1994:500-558). Ovaj kriterij

na www.forsanelhaq.com/showtred.php?t,
 "فقه الجملة نحويا"

na www.alfusha.net/14012.html,
 "أصل الترتيب الجملة العربية"

na www.dhifaaf.com/vb/showtred.php?t,
 "الجملة في النظام اللغوي عند العرب"

na www.arabic.almanhj.net/text.php
 "مفهوم الجملة، أنواعها و أغراضها البيانية"

predstavlja zasebnu specifičnost arapske sintakse, ali njemu orijentalistička literatura ne pridaje skoro nikakvu važnost.

Naime, u obrazloženjima ovog kriterija arapski gramatičari pojašnjavaju da fleksija, kao morfološka kategorija, i nije svojstvo rečenice, nego riječi u njihovoj pojedinačnoj formi. Međutim, u određenim slučajevima, glagol u arapskoj rečenici može biti zamijenjen izvedenim glagolskim imenom identičnog značenja i funkcije. U ovisnosti od sintaksičke funkcije, ovo ime stoji u jednom od tri padeža te se za rečenicu sa takvom mogućnosti kaže da stoji na mjestu nominativa, genitiva ili akuzativa i da je ona deklinabilna. Deklinabilnost rečenice se utvrđuje i na temenju njezinog zauzimanja pozicije određenog padeža u rečenici, a diktirana je vrstom agensa koji joj prethodi. Tako je, pod određenim uvjetima, u arapskoj gramatici utvrđeno sedam vrsta deklinabilnih rečenica, a to su : الجملة الواقعة خبرا (imenska ili glagolska rečenica u funkciji imenskog predikata), الجملة الواقعة حالا (rečenica stanja), الجملة الواقعة صفة (atributska, tj. neodređena odnosna rečenica), الجملة الواقعة مفعولا به (rečenica u funkciji direktnog objekta), الجملة مضافا إليها (rečenica koja stoji kao drugi član aneksije, a uvedena je nekim od priloga), الجملة واقعة جوابا لشرط جازم (uslovna rečenica uvedena česticama *fa* i *'idā fāḡ'iyya*) te الجملة المعطوفة على ما سبق (rečenica koja sa prethodnom stoji u sastavnom odnosu i tako prati njezinu deklinabilnost).

Iako postoje razlike u mišljenju oko vrsta rečenica koje nisu deklinabilne, u arapskoj literaturi se uglavnom navode sljedeće: الجملة التفسيرية (rečenica kojom započinje iskaz), الجملة الابتدائية (eksplikativna rečenica, npr. namjerna), الجملة المعترضة (umetnuta rečenica), جملة جواب جملة صفة الموصول (atributska određena rečenica), جملة جواب الجملة الواقعة على شرط (uslovna rečenica koja nije uvedena česticama i ne može se mijenjati skraćnim načinom), جملة جواب القسم (rečenica kojom se izriče zakletva) i الجملة المعطوفة على جملة لا محل لها من الإعراب (rečenica koja je u sastavnom odnosu sa nedeklinabilnom rečenicom) (Al-Sawadi i

Khayat, 1996:21-50; Ar-Rāḡihī, 1999:330-356, ‘Afaš, 1993:387-396; An-Nadiri, 1997:957-973; As-Samrā’ī, 2007:187-201).⁴

Tradicionalna primjena kriterija deklinabilnosti u podjeli rečenice, arapskom jeziku daje veliku dozu osobnosti u odnosu na evropske jezike, a posebno u odnosu na naš jezik. Stoga se on, pored formalnog kriterija, primjenjuje u skoro svim savremenim arapskim gramatikama u kojima se govori o podjeli rečenica i u njegovim interpretacijama arapski autori su dosta detaljni.

Kada je riječ o drugim vrstama kriterija, može se slobodno kazati da su oni neujednačeni i da variraju od jednog do drugog autora. Jedni u potpunosti slijede tradicionalne stavove, rukovodeći se samo formalnim kriterijem i rečenicu dijele isključivo na imensku i glagolsku, podvodeći sve druge vrste u njihov okvir (npr. Muḥtār i Al-Lāṭif, 1994; Emīn i Al-Ġāzim, 1999). Ar-Rāḡihī (1999:85), u svojoj dosta osavremenjenoj gramatici, također smatra da, osim ove dvije, ne postoji treća vrsta rečenica u arapskom jeziku, a da njihov poseban stil, semantika i oblik omogućavaju da ih specifiziramo i shodno tome drugačije nazovemo, ali da, u suštini, one ostaju ili imenska ili glagolska. Stoga on svoje interpretacije rečenice pozicionira u dvije oblasti. Jednu naziva *al-ḡumla*, a drugu *šibh al-ḡumla*. U prvoj, pored imenske i glagolske, govori i o rečenicama koje se odlikuju posebnim stilom (الجملة الأسلوبية) podvodeći pod njih *rečenicu izuzimanja, rečenicu dozivanja, imperativne rečenice, upitnu rečenicu, rečenicu čuđenja, hvale i kuđenja, uslovnu rečenicu i rečenicu zakletve*. Rečenice klasificira i s obzirom na njihovu deklinabilnost, utvđuje njihove vrste i potkrepljuje ih velikim brojem primjera. U drugoj oblasti interpretira prilošku rečenicu izdvojenu još od strane klasičnih gramatičara, približivši se tako modelima podjele rečenica kod Ibn Hišama. Drugi, pak, uz imensku i glagolsku navode i uslovnu rečenicu, napominjući da ovu vrstu rečenice neki gramatičari svrstavaju u glagolsku, zatim prilošku (*šibh al-ḡumla*) i rečenice s aspekta njihove deklinabilnosti (npr. ‘Afaš, 1993). U nekim izvorima (npr. *Tašhīl an-naḥw*, 1999; *Arabic Tutor* 4, 2004) prednost se daje značenjskom ili funkcionalnom kriteriju pa se sve

⁴ Veoma detaljan prikaz rečenica utvrđenih prema ovom kriteriju u arapskom jeziku daje se i u elektronskoj publikaciji "أنواع الجملة و مواقعها الإعرابي" objavljenoj na stranici www.drmosad.com/index61.htm

rečenice dijele na الجملة الخبرية (obavijesne rečenice u kojima navod može biti potvrđen kao tačan ili netačan) i الجملة الإنشائية (ekspresivna rečenica u kojoj potvrda navoda kao tačnog ili netačnog nije moguća). U prvu grupu ulaze *imenska i glagolska rečenica*, dok se druga grupa odnosi na jedanaest različitih rečenica kojima se izražava *naredba, zabrana, pitanje, želja, nada, dozivanje, zahtjev, zakletva, čuđenje, uslovnost i saglasnost ili dogovor* (*Arabic Tutor* 4, 2004:174-178; As-Samrā'ī, 2007:170-182).

Jedan od novijih izvora koji se isključivo bavi analizom rečenice u arapskom jeziku jeste *Al-Ġumla al-'arabiyya* (2007), ali u suštini ne donosi ništa novo s aspekta kriterija njezine podjele. Ona je na neki način kompilacija mišljenja i komentara klasičnih arapskih gramatičara oko ovih podjela i u njoj su utvrđene sljedeće vrste rečenica: a) الجملة الاسمية و الفعلية u čiji sastav ulaze *uslovna i priloška rečenica*; b) الجملة الكبرى و الصغرى c) الجملة الخبرية و الإنشائية d) الجملة المحكية e) التي لا لها محل من الإعراب و التي لا محل لها من الإعراب, koje su već spomenute u prethodnim podjelama.

Međutim, u jednoj disertaciji iz 2005. godine, koja se bavi oblicima i semantikom umetnute rečenice u arapskom jeziku,⁵ u podjeli rečenica se primjećuje jedan savremeniji metodološki pristup. Ono što ga čini osobenim jeste činjenica da se autor ne rukovodi modelima sintaksičkih analiza i podjela svojstvenih evropskim jezicima i njihovim apliciranjem na arapski jezik. On ove podjele utvrđuje na temenju rezultata dosadašnjih istraživanja kod Arapa, definirajući i rangirajući kriterije podjele rečenice na jedan decidan i za arapski jezik logičan način. To su: a) *kriterij predikativnosti* (محول الإسناد), prema kojem se rečenice dijele na imensku, glagolsku, prilošku i uslovnu; b) *kriterij sastava rečenice* (محول البساطة و التركيب), prema kojem one mogu biti proste i složene; c) *funkcionalni kriterij* (محول الوظيفي), prema kojem se utvrđuju obavijesne i ekspresivne rečenice; d) *kriterij atribucije* (محول الوصف), koji utvrđuje vrste odnosnih rečenica; d) *kriterij deklinabilnosti* (محول الإعراب), kojim se utvrđuju vrste deklinabilnih i nedeklinabilnih rečenica.

⁵ Vidjeti dio elektronske publikacije na www.lib.iium.edu.my/mom2/cm/content/view

U novijim izvorima arapske lingvistike, u kojima se arapski jezik u određenim analizama često dovodi u korelaciju sa nekim evropskim jezicima, primjetna je i upućenost arapskih gramatičara u modele transformacione gramatike i primjenu formalizacija u sintaksičkim analizama te njihovo nastojanje da iste pojasne i primijene na primjerima maternjeg jezika (El-Shishiny, 1990; Ṭalīmāt, 2000). Ovakve studije nisu česte, ali su jasan pokazatelj da se u promišljanjima arapske sintakse nastoji držati korak sa savremenim evropskim lingvističkim tokovima, što će sigurno donijeti novine u metodološkim pristupima analizi i podjeli rečenice u arapskom jeziku.

3. O orijentalističkim viđenjima rečenice u arapskom jeziku

U poređenju sa dometima evropske lingvistike, sasvim je sigurno da je sintaksa rečenice u arapskom jeziku oblast koja će tek u dogledno vrijeme dosegnuti svoju puninu. Unutarnja logika ovog jezika, njegov gramatički, semantički i svaki drugi lingvistički potencijal idu u prilog ovakvoj hipotezi. U prilog tome idu i neki izvori iz pera pojedinih američkih i evropskih orijentalista koji na sintaksičke analize arapskog jezika vrlo uspješno primjenjuju najmodernije lingvističke standarde (npr. Rydning 2005; Aoun, Benmamouni, 2010). To upućuje na činjenicu da je struktura rečenice u arapskom jeziku, iako pripada potpuno drugoj grupi jezika, veoma pogodna za primjenu najsavremenijih kriterija analize rečenice svojstvenih savremenoj evropskoj i američkoj lingvistici, kao i za provjeru stepena njihove primjenljivosti. Međutim, konsultirajući ovakve izvore uporedo sa arapskim, sam čitalac zapada u određene dileme. Čitajući arapske izvore, stvara se jasnija predodžba o načinima analize i podjele rečenice kod arapskih autora. Iako su ti kriteriji ponekad proizvoljni i, u suštini, nisu uređeni strogim pravilima, kroz prethodne podjele smo vidjeli da ipak postoje određeni standardi svojstveni isključivo ovom jeziku i smatramo da se oni ne smiju zanemarivati, olahko dovoditi u pitanje, ispravljati i podešavati prema pravilima drugih jezika. S druge strane, ovi savremeni zapadnjački izvori skoro u potpunosti ignoriraju postojeće interpretacije arapske sintakse od strane arapskih autora, koje bez obzira na njihovu „lingvističku težinu“, ustvari jesu njegova bit, one jesu arapski jezik. U njima se ne navode postignuća arapskih autora, njihovi stavovi i dileme oko podjela i analiza rečenica, niti konačne vrste rečenica koje su

utvrđene u savremenoj arapskoj sintaksi. Iako su, uslovno rečeno, napredne, ove studije na izvjestan način derogiraju značajan dio napora klasičnih i savremenih arapskih lingvista da ukažu na stvarne osobenosti arapske sintakse. Tako je, npr. uobičajeno da većina stranih autora imensku rečenicu iz arapskog jezika izjednačava sa imenskom rečenicom u engleskom ili nekom drugom evropskom jeziku, jer se, prema njihovim navodima, stvara zabuna kada se rečenica smatra imenskom, a istovremeno sadrži glagol (Ryding, 2001:59; Cantarino I, 1974:2). Na ovakav način zaobilaze se brojne osobenosti koje sa sobom nosi ovakva jedna rečenica, a na neke od njih smo već prethodno ukazali. Većina zapadnjačkih izvora arapski jezik interpretira sa morfosintaksičkog nivoa, a kada se baziraju na interpretacije određenog tipa rečenice, tada se, pored imenske i glagolske, uglavnom odlučuju za relativnu, uslovnu i rečenicu stanja.

Kada je riječ o interpretacijama arapske rečenice u našim gramatikama arapskog jezika (Sikirić, Božović, Begović i dr.), slobodno možemo konstatirati da su one daleko od izvornih arapskih interpretacija i da su bliže evropskim. Uz glagolske i imenske, a imenske se ponekad nazivaju i imensko-glagolskim, uglavnom se još analiziraju relativne, uslovne, priloške rečenice i rečenica stanja. Zbog svojih specifičnih obilježja, njima se pridaje posebno mjesto u orijentalističkoj literaturi i u pouci arapskog jezika kao stranog izučavaju se kao njegov zaseban ekskluzivitet. Teufik Muftić (1998), pak, daje najdetaljniji prikaz podjela rečenice u arapskom jeziku. Međutim, sve te brojne podjele imaju veoma malo zajedničkog sa pomenutim kriterijima koji su svojstveni savremenim arapskim gramatičarima, tako da se, na žalost, kroz ovu gramatiku ne stiče stvarna predodžba izvornog statusa i izvorne podjele rečenice u arapskom jeziku. U ovim podjelama, T. Muftić se uglavnom poziva na orijentaliste kao što su R. Blacher, Rekendorf, Caspary, C. Brockelmann i dr., i sasvim je evidentno da je ovim podjelama pristupio pod uticajem njihovog učenja. Iako je dao ogroman doprinos u razumijevanju arapske rečenice, analizirajući prirodu kriterija prema kojima ih on dijeli, stiče se dojam da se u tom smislu može staviti znak jednakosti između rečenice u bosanskom i arapskom jeziku i da skoro svaki model podjele rečenice u našem jeziku može biti primijenjen i u arapskom. S obzirom na razuđenu strukturu arapske rečenice, ne negiramo takvu mogućnost, ali ona nije svojstvena arapskom jeziku. Tako su prema sastavu, arapske rečenice podijeljene na

proste i složene; proste - prema funkciji - na uzvične, izjavne, upitne; složena na nezavisne i zavisne; nezavisne na sastavne, rastavne, isključne, zaključne; zavisne na brojne druge rečenice koje nećemo nabrajati (Muftić, 1998:594-655), uz napomenu da mnoge od njih arapski gramatičari sasvim drugačije kategoriju. Takva je, npr. uslovna rečenica koju T. Muftić interpretira u sastavu priloških rečenica, dok je arapski gramatičari, kao što smo vidjeli, zasebno pozicioniraju. Interesantno je da se i u ovoj gramatici ne spominju ustaljeni arapski modeli podjele rečenica. Neki od njih se mogu podvesti pod kriterije koje nabroja autor, ali se, npr., nikakva pažnja ne pridaje kriteriju deklinabilnosti, koji je, uz formalni kriterij i imensku i glagolsku rečenicu, konstanta arapske sintakse.

Ne možemo negirati činjenicu da arapski gramatičari također dijele rečenice na proste i složene, ali se njihovo poimanje ovog kriterija, kao i modeli analize ovakvih rečenica, razlikuju od onoga što nam se nudi u orijentalističkoj literaturi. Međutim, kontrastivne analize ovih kriterija zahtijevaju zasebne studije. U svojim analizama rečenica, As-Samrā'ī (2007:12) također navodi da arapski gramatičari rečenice dijele na *الجملة المقصودة لذاتها*, pojašnjavajući da su to *nezavisne rečenice* (الجملة المستقلة) i *الجملة المقصودة لغيرها* – *zavisne rečenice* (الجملة غير المستقلة). Uz konstataciju da je većina rečenica u arapskom jeziku nezavisna, on postojeće zavisne rečenice dijele u tri vrste: one koje su zavisne po svom porijeklu, one čija je zavisnost uslovljena specifičnim položajem ili partikulom koja ih uvodi i one čija se zavisnost pojavljuje usljed izvještačenosti i nepravilnosti u formiranju određenog iskaza, podvođeci pod svaku vrstu određeni tip zavisne rečenice (As-Samrā'ī, 2007:144-152).

Ovakva interpretacija zavisnih rečenica, ili rečenice općenito, predstavlja samo jedan segment originalnosti arapskog jezika. Stoga bi se u njegovom poučavanju trebali strogo držati principa ustaljenih u arapskoj gramatici i u njihovom dovođenju u korelaciju sa maternjim jezikom i savremenim lingvističkim tokovima isticati ih kao zasebnu datost arapskog jezika.

Zaključak

Na temelju uporednih analiza klasičnih i savremenih arapskih izvora možemo zaključiti da arapski jezik, u poimanju rečenice i

njezinih klasifikacija, tradicionalno baštini određene kriterije koji su odraz njegove unutrašnje logike i koji ne odgovaraju kalupima evropskih lingvističkih učenja. U klasifikacijama rečenica danas kod arapskih gramatičara dominiraju dva kriterija. To su formalni kriterij, koji se kod mnogih prihvata kao jedini ispravan i drugi, kriterij deklinabilnosti rečenica kao zaseban specifikum arapske sintakse. Pojedini autori formalni kriterij podvode pod kriterij funkcionalnosti, uvrštavajući imensku i glagolsku u obavijesne rečenice. Priloške rečenice se, uz imenske i glagolske, najčešće interpretiraju kao zasebna vrsta rečenica. Iako ne postoji konačna suglasnost arapskih autora oko ovih klasifikacija, primjetno je i to da oni na sintaksičke analize veoma vješto primjenjuju modele transformacione gramatike, kao i principe formalizacija.

U nastojanju da arapski jezik što više približe stranim studentima, savremeni orijentalisti su, u poimanju određenih vrsta rečenica, kao i njihovoj klasifikaciji, često vođeni pravilima maternjeg jezika, odstupajući tako od interpretacija koje su vijekovima svojstvene izvornoj arapskoj sintaksi i izostavljajući neke elemente koji se poimaju kao njeni stvari specifikumi. To je naročito vidljivo u klasifikacijama koje se utvrđuju shodno vrstama klauza unutar složene rečenice i ignoriranju klasifikacije utvrđene prema kriteriju deklinabilnosti. Podjela rečenica na proste i složene, na zavisne i nezavisne nije strana arapskoj sintaksi, ali njihove interpretacije moraju biti u duhu arapskog jezika. U suprotnom, kao učitelji i poznavaoци arapskog jezika, mi mu oduzimamo od njegovih izvornih vrijednosti po kojima se i izdvaja od ostalih jezika. Zato je jedan od ozbiljnih zadataka nastavnika arabista da budućim generacijama ponude ozbiljnije djelo iz arapske sintakse koje će u potpunosti uzeti u obzir arapsko razumijevanje rečenice i koje će, utemeljeno na kontrastivnoj analizi sa bosanskim jezikom, istaknuti sve osobenosti arapskog jezika i u ovoj lingvističkoj disciplini.

Literatura

- ʿAbū al-Makārim, A. (2007) *Al-Ġumla al-fiʿliyya*. Kairo: Muʿassasa al-muḥtār.
- Aoun, J. i Benmamoun, E. (2010) *The Syntax of Arabic*. Cambridge: Cambridge University press.
- ʿAfaš, A. (1993) *Muʿiz ḥulāb fi qawāʿid an-naḥw wa al-ʿiʿrāb*. Bejrut: Dār aš-šarq al-ʿarabī.

- Arabic Tutor, I, IV* (2000) Camperdown: Madrasa In‘āmiyya.
- Emīn, M. i Al-Ġārim A. (s.a) *An-Naḥw al-wāḍiḥ fī qawā'id al-luġa al-'arabiyya*. Kairo: Dār al-ma‘ārif.
- Ġazīzān, F. (2005) *Al-Ġumla al-mu'tariġa wa dalālātuha fī al-luġa al-'arabiyya*. PhD Thesis, University of Malaysia.
- Ḥiġāzī, F. (1993) *‘Ilm al-luġa al-'arabiyya*. Kuvajt: Wikāla al-maṭbū‘at.
- Ḥalaf, A. (1994) *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*. Kairo: Maktaba al-ādāb.
- Ibn Hišām, Ġ. (1992) *Muġnī al-labīb*. Bejrut: Dār al-fikr.
- Jahić, Dž., Halilović, S. i Palić, I. (2000) *Gramatika Bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe Zenica.
- Muḥtār, U. i Abd al-Laṭīf (1994) *An-Naḥw al-'asāsī*. Kuwajt: Dār as-salāsīl.
- Muftić, T. (1998) *Gramatika arapskoga jezika*. Sarajevo: „Ljiljan“.
- An-Nādirī, A. (2010; 1997) *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*. Bejrut: Al-Maktaba al-'ašriyya.
- Pranjković, I. (1993) *Hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ar-Rāġiḥī, A. (1999) *At-taṭbīq an-naḥwī*. Rijad: Maktaba al-ma‘ārif.
- Ryding, C. (2010) *A Reference grammar of Modern Standard Arabic*. Cambridge: Cambridge University press.
- El-Shishiny, H. (1990) *A Formal Description of Arabic Syntax in Definite Clause Grammer*. U: Proceedings of the 13th conference on Computational linguistics. Kairo: IBM Scientific Center, str. 345-347.
- Al-Sawadi, A., Khayat, M. (1996) *An End-Case Analyzer of Arabic Sentence*. U: Computer ana Information, vol. 8. Rijad: King Saud University, str. 21-51.
- As-Samrā'ī, S. (2007) *Al-Ġumla al-'arabiyya ta'līfuha wa 'aqsāmuha*. Oman: Dār al-fikr.
- Ṭalīmāt, M. (2000) *Fī 'ilm al-luġa*. Damask: Dār ṭalās.

Elektronske publikacije:

- "صلاح الدين الزعملاوي، "فقه الجملة نحوياً"
- <<http://www.forsanelhaq.com/showtred.php?t/>>, 28.08.2011. ;
- "عبد الله حسن الذنيبات، "أصل الترتيب الجملة العربية"
- <<http://www.alfusha.net/14012.html/>> ;

- عبد المجيد عيسائي، " الجملة في النظام اللغوي عند العرب "
- <[http:// www.dhifaaf.com/vb/showthread.php?t/](http://www.dhifaaf.com/vb/showthread.php?t/)>, 03.09.2011. ;
- سامي عطا حسن ، " مفهوم الجملة، أنواعها وأغراضها البيانية
- <<http://www.arabic.almanhj.net/text.php/>> 05.09.2011.

**SENTENCE IN THE ARABIC LANGUAGE- SOME
REMARKS ON CRITERIA OF MODERN DIVISIONS AND
CLASSIFICATIONS**

Mejra Softić, Ph.D.

Abstract

Modern syntactical researches conducted by Arabs are under great influence of traditional grammar. That as a consequence has various methodological approaches to interpretation of a sentence, its definitions and classifications. Even though some classical Arabic grammarians make semantic distinction between terms *ğumla* and *kelam*, today they are perceived as synonyms, under the influence of contemporary linguistic developments. Modern Arabic syntax does not strictly define criteria of classification of an Arabic sentence. In addition to traditional classification to a nominal and verbal sentence, the classification supported and accepted as the only or the most significant one by most Arabic authors, these criteria vary from one author to another. However, it is noticeable that the criterion of functionality, criterion of predicativity, structure and declinability of a sentence are distinguished as contemporary norms in syntactic classifications of the Arabic language.

Oriental writings in classification of Arabic sentences often use conventions of foreign languages and apply criteria that are not characteristic of the Arabic language. That does not reflect the actual state of Arabic syntax and it also belittles efforts and contributions of Arabic grammarians in this field.

Keywords: Arabic syntax, sentence, divisions and types of sentences, Orientalistic attitudes, comparative analysis

د. مريم سوفيتيش

كلية التربية الإسلامية جامعة زيتسا

الجملة العربية – بعض الملاحظات عن محاور تقسيمها المعاصر وتصنيفها

الخلاصة

تتأثر البحوث النحوية المعاصرة عند العرب بنتائج البحوث التقليدية متأثراً جدياً. يسبب هذا التأثر استعمال الأساليب المختلفة في تفسير معنى الجملة، تعريفها وتقسيمها. بالرغم من أن بعض النحويين القدامى يميزون بين مصطلحي جملة وكلام تمييزاً معنوياً، إنهما، بسبب تأثير الاتجاهات النحوية المعاصرة، يُفهمان مترادفين. لا يحدد النحو العربي المعاصر المحاور المعينة في تقسيم الجملة العربية. يختلف النحاة فيها باستثناء اتفاقهم في تقسيم الجملة إلى الإسمية والفعلية الذي مؤيد بمعظم النحاة الذين يفهمونه تقسيماً لا ثلاث لها والأكثر اهتماماً. في نفس الوقت نلاحظ أن المحور الوظيفي، محور الاسناد، محور البساطة والتركيب ومحور الإعراب تتميز كالمقاييس المعاصرة في تقسيم الجملة العربية وتصنيفها.

أما كتب النحو العربي التي كتبها المستشرقون فهي تستعمل قواعد اللغة الأجنبية المعينة في تفسير هذا التقسيم والمحاور التي لا تناسب طبيعة اللغة العربية والوضع الحقيقي في النحو العربي. ويلاحظ أن هذا الأسلوب يبخس جهود النحاة العرب وإسهامهم في هذا المجال.

الكلمات الأساسية: النحو العربي، الجملة، تقسيم الجملة وأنواعها، نظريات المستشرقين، التحليل المقارن.